

P.J. van Koppen (1991) Alleen detectives hebben een happy end, *Misdaad boeit: De crimi belicht* (pp. 45-57).
Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Literatuur
Centrum

Misdaad boeit..., fictie of werkelijkheid?

ALLEEN DETECTIVES HEBBEN EEN HAPPY END

Peter J. van Koppen

Het huwelijk van Franklin en Ineke Rabout heeft betere dagen gekend. Twee jaar geleden stak Franklin Ineke met een mes en daarvoor is hij veroordeeld. Na zijn tijd gediend te hebben, kwam hij in januari vrij. En wat gebeurt? Franklin en Ineke gaan weer samenwonen. Zij houden er blijkbaar een haat-liefde verhouding op na.

In april gaat het weer mis. Tijdens een ruzie slaat Franklin Ineke met een volle whiskyflles op het achterhoofd. Ineke doet aangifte en zet Franklin het huis uit. Maar van hem af is zij niet, want twee weken later komt Franklin aan de deur om zijn kleren op te halen. Ineke wil hem niet binnenlaten. Franklin slaagt erin het balkon van de flat te bereiken, slaat het raam van de balkondeur in en staat even later in de woonkamer. Ineke sluit zichzelf op in de badkamer. Franklin op zijn beurt gooit een steen door de ruit boven de badkamerdeur, waarop Ineke de deur toch maar opendoet. Er ontstaat een worsteling.

Wat er tijdens die worsteling precies gebeurd is, moet de politie, die even later ter plaatse arriveert, uitzoeken. Verspreid over de hele flat zijn er bloedspatten te vinden. Ineke heeft een wond in haar rug onder het schouderblad. Maar ook Franklin is gewond en wel aan zijn arm. De politie vindt een bebloede schaar.

Dit is niet het begin van een detectiveroman, maar een drama dat zich enige jaren geleden in het Westen van Nederland werkelijk afspeelde. Als detective zou het verhaal ook niet voldoen, al was het alleen maar omdat er geen potentiële held is. Hercule Poirot zou voor zo'n zaak waarschijnlijk zijn neus ophalen omdat het niet in de juiste kringen speelt. Voor Sherlock Holmes zou het ook al niet geschikt zijn geweest omdat hij nog niet in staat was om bloed te analyseren. Als held van het verhaal komt Franklin niet in aanmerking, want hij is verslaafd aan heroïne. Er zijn bovendien te weinig deelnemers om een lang en spannend boek te vullen. En ten slotte is het verhaal ongeschikt omdat het banaal is. Huwelijksperikelen boeien alleen als zij over bekende mensen gaan en in Privé of Story staan. En ook is er (nog) geen lijk.

Wèl kan het drama van Franklin en Ineke dienen om te laten zien wat de ver-

schillen en overeenkomsten zijn tussen de klassieke whodunnit en de harde werkelijkheid van het strafrecht. Zo'n vergelijking lijkt wat onredelijk. De detectiveroman gaat over verzonnen feiten, terwijl de rechter volgens de wet de waarheid moet vaststellen. Maar in de praktijk doet de rechter dat niet. Feiten worden door de waarneming van mensen ge- en vervormd. Dat geldt ook voor de rechter, want ook hij is maar een mens.

Het verhaal

In de rechtszaal wordt de waarheid niet gevonden, maar gemaakt. In het beste geval gaat het om een reconstructie van wat de waarheid zou kunnen zijn. De manier waarop die reconstructie verloopt heeft dezelfde verhaalstructuur als een goede detective. Het is de Officier van Justitie die de rechtbank een verhaal vertelt. Hij vertelt niet alleen hoe het misdrijf is verlopen, maar ook hoe de verdachte ertoe gekomen zou kunnen zijn en wat zijn motieven waren. Dat zelfde doet de detectiveschrijver: hoe bizar het gepleegde misdrijf ook moge zijn, voor de dader moet het begaan ervan voor de hand hebben gelegen. De schrijver en de Officier hebben tevens gemeen dat zij beiden moeten overtuigen: de detectiveschrijver zijn lezer en de Officier de rechtbank.

Een goed verhaal heeft een zeer bepaalde structuur. De belangrijkste componenten daarvan zijn een centrale actie, het misdrijf, een moord of bankroof, en een context die de centrale actie aannemelijk maakt.

De context van een verhaal is even belangrijk als de centrale actie. De Officier moet minutieus de centrale actie vertellen, bijvoorbeeld hoe onze minister-president een bank overviel. Zelfs als hij daarvoor een keihard bewijs heeft-zijn bloedeigen zus herkende de minister-president bij de overval-zal toch niemand dit verhaal geloven. Het blijft ongeloofwaardig omdat het niet duidelijk is waarom een minister-president een bank overvalt. Het is een publiek geheim dat de man zeer vermogend is. Bovendien verdient hij een aardig salaris. En ten slotte heeft hij zoveel te verliezen, dat het nemen van een dergelijk risico in hoge mate onredelijk zou zijn. Tenzij wij aannemelijk zouden kunnen maken dat onze minister-president aan het dementeren is. Dan zou het redelijk zijn van hem geen redelijkheid te verwachten. Maar ook die onredelijkheid vraagt om een redelijke motivering. De verraste lezer of rechter zou kunnen opmerken: 'Die

man is nog geen zestig. Op zijn leeftijd dementeer je nog niet'. Voor de schrijver van een detective zou het dan flauw zijn om met psychologisch onderzoek te komen, waaruit blijkt dat het voorkomt dat mensen van veertig al gaan dementeren. Dat kan best waar zijn, maar een detectiveschrijver mag van zulk een zeldzame mogelijkheid geen gebruik maken; hij dient iets redelijkers te verzinnen.

Een Officier van Justitie kan zo'n argument wel straffeloos gebruiken. Als hij kan aantonen dat de minister-president onlangs een aantal zeer vreemde uitspraken heeft gedaan, is zijn verhaal al niet meer geheel ongeloofwaardig. Hij zit gebeiteld als hij bovendien kan aantonen dat de minister-president vorige week door de politie geholpen moest worden omdat hij in zijn eigen woonplaats de weg kwijt was en bij die gelegenheid bovendien een verwarde indruk maakte. Een Officier van Justitie kan zich bij het vertellen van zijn verhaal dingen permitteren, die voor de detectiveschrijver verboden zijn. Maar omgekeerd kan ook. De detectiveschrijver kan feiten verzinnen en dat is voor de Officier van Justitie verboden. Maar beiden moeten zij een context construeren waarin de centrale actie aannemelijk is.

Details

De context van het verhaal is essentieel voor de geloofwaardigheid. Die context bestaat uit allerlei details. Maar niet ieder detail kan dienen bij de constructie van een context. Alleen relevante details bevorderen de aannemelijkheid van het verhaal. Dat zijn details die ons in staat stellen de beweegredenen van het gedrag van de dramatis personae tijdens de centrale actie zelfstandig te bedenken.

Irrelevante details mogen in het verhaal van de detectiveschrijver voorkomen, zij het met mate. Zij dienen ervoor om de lezer tijdelijk op het verkeerde been te zetten. Die vraagt zich namelijk van ieder detail af wat het te betekenen heeft, neemt ze op in zijn, met het vorderen van de lectuur, groeiende theorie over wie het gedaan heeft, om later te ontdekken dat zij er niets mee te maken hebben. Dat moet echter met mate gebeuren, omdat anders de veelheid van zulke details de vorming van de gewenste foute theorie verstoort. De lezer wordt niet geacht in totale verwarring te geraken, hij wordt geacht systematisch aan een

foute theorie te bouwen. Een Officier van Justitie vermijdt irrelevante details uit efficiency-overwegingen. Maar omdat hij geen totale controle over de feiten heeft, is het mogelijk dat ze er wèl zijn, in het dossier of hinderlijk aangedragen door de verdediging. Wat hij niet kan hebben zijn 'irrelevante' details die met de door hem aangedragen relevante details strijdig zijn, details die niet kloppen met andere details. Die kan een detectiveschrijver ook niet hebben: zij tasten de geloofwaardigheid van het gehele verhaal aan.

In het verhaal van Franklin en Ineke kloppen ook een paar details nog niet. Zo kan men zich bijvoorbeeld afvragen waarom de politie weliswaar te laat, maar toch zo kort na de centrale actie aanwezig was. Ineke zegt daar tijdens het verhoor over dat zij, toen Franklin op het balkon klom, de voordeur opende en haar buurvrouw toeriep de politie te bellen. Als wij dat geloven, wordt echter een ander gegeven in het verhaal curieus. Waarom kwam Ineke, wetend dat de politie in aantocht was, de badkamer uit? Zij had beter daar kunnen blijven zitten en de komst van de politie afwachten. Daarvoor heeft Ineke een verklaring: zij wilde Franklin tot bedaren brengen. Waarom? Veilig achter een gesloten deur kon zij Franklins opwindings toestand toch wel even aanzien. Maar zij was niet alleen in de badkamer. Haar driejarig dochttertje was bij haar.

Welnu, dit detail maakt het verhaal geloofwaardiger, het geeft een redelijk motief voor anders onbegrijpelijk gedrag van een van de hoofdpersonen in het drama. Maar, als gezegd, het toevoegen van details alleen helpt niet. Zij moeten het gedrag van de dramatis personae inzichtelijk maken. Ook een detectiveschrijver moet voorzichtig zijn met details. De meeste ervan moeten iets met de oplossing van de zaak te maken hebben, ook al blijkt dat pas later. In een detective gaat de held zelden of nooit naar de WC. Toch doen normale mensen dat enkele keren per dag. Een detective mag slechts naar de WC om, bijvoorbeeld, de boef de gelegenheid te geven om in zijn kantoor in te breken.

Strafrechters worden nogal eens geconfronteerd met een overvloed aan details, relevante en irrelevante door elkaar. Dat komt doordat de politie bij de aanvang van het onderzoek nog niet weet welke details van belang zijn en welke niet. Alles wordt daarom opgeschreven en in processen-verbaal vastgelegd. En die komen allemaal in het dossier terecht. Bij een recente steekpartij in een Brabants café waren er 92 getuigen. Iedere getuige werd gehoord en van elke

verhoor werd proces-verbaal gemaakt. Vrijwel alle getuigen hadden niets toe te voegen aan wat de politie al uit andere bron wist. Maar in die 92 processen-verbaal kwam ook een overvloed aan irrelevante details voor. Ook spraken zij elkaar op allerlei punten tegen. Wellicht uitsluitend op irrelevante details, maar dergelijke tegenspraken kwamen de geloofwaardigheid van die getuigen ook op relevante details niet ten goede.

De werkelijkheid van het strafrecht

Hoe gedetailleerd en consistent het verhaal van de Officier van Justitie ook is, een verhaal alleen is niet of behoort althans niet genoeg te zijn. Het verhaal behoeft verankering in de werkelijkheid. In het strafrecht dient dat te gebeuren met behulp van bewijsmiddelen. De belangrijkste daarvan zijn verklaringen van getuigen. Daarvan bestaan er twee soorten: gewone getuigen die melden wat zij zelf hebben waargenomen en getuigedeskundigen die melden wat 'hun wetenschap hen leert'. De Officier van Justitie kan bijvoorbeeld met getuigen komen die zeggen gezien te hebben dat verdachte een bankoverval pleegde. Enkele ooggetuigen—twee is het minimum volgens de wet—vormen op het eerste gezicht een prima verankering in de werkelijkheid, mits je aanvaardt dat in het algemeen geldt dat ooggetuigen zelden liegen of zich vergissen. Maar een omvangrijke hoeveelheid onderzoek heeft inmiddels aangetoond dat getuigen zich nogal eens vergissen. De menselijke waarneming en het menselijk geheugen zijn verre van perfect en dat maakt de daarnet genoemde algemene regel over de betrouwbaarheid van ooggetuigen riskant. Iedere verankering van een (deel van een) verhaal in de werkelijkheid met behulp van bewijsmiddelen is net zo sterk als ons geloof in de algemene regel waarop een bewijsmiddel een beroep doet.

Is de Officier zich bewust van de onvolkomenheden van menselijke waarneming en geheugen, dan zou hij met bewijs kunnen komen over de betrouwbaarheid van de desbetreffende getuige: 'Zeker, getuigen vergissen zich nogal eens, maar in dit geval, gegeven de persoon en de omstandigheden waaronder hij zijn waarneming deed, mag men toch op zijn mededelingen afgaan.' Hij zou daarover een deskundige kunnen laten getuigen. Maar dat heeft alleen zin als men geloof hecht aan de algemene regel dat deskundigen zich meestal niet vergi-

sen. Dat doen deskundigen echter soms wel. Om de deskundigheid van een bepaalde deskundige aan te tonen zou de Officier weer een andere deskundige kunnen laten getuigen. Hij belandt dan in een oneindige cirkelredenering, omdat ieder deskundigenbericht over de betrouwbaarheid van getuigedeskundigen slechts kan berusten op het geloof in de algemene regel dat deskundigen zich meestal niet vergissen.

Wij kunnen daarom maar beter praktisch zijn en van meet af aan geloven in de geldigheid van de algemene regel dat ooggetuigen, als zij geen in het oog springende redenen tot liegen hebben, zich meestal niet vergissen, zeker als het er meer dan één is en zij allemaal (ongeveer) hetzelfde berichten. Dan gaat het meestal goed. Als de advocaat van de verdachte dan bezwaren maakt, kunnen wij alsnog een deskundige laten getuigen over de betrouwbaarheid van ooggetuigen, in het algemeen en onder bijzondere omstandigheden. Dan kunnen wij, opnieuw om praktische redenen, maar beter geloof hechten aan de algemene regel dat in ieder geval getuigedeskundigen zich meestal niet vergissen.

Hoe geloofwaardig wij een verhaal vinden hangt in sterke mate af van het hanteren van dit soort algemene regels, die achter het gebruik van bewijsmiddelen verscholen liggen. Wij vinden het ongeloofwaardig dat de minister-president een bank overvalt, want wij hanteren de algemene regel dat hoogwaardigheidsbekleders zeer zelden banken overvallen. Om die reden vergen wij voor die bewering, naast een getuigeverklaring, een nadere verankering. Een deskundige moet verklaren dat het onder de gegeven omstandigheden onwaarschijnlijk is dat getuige zich vergiste. Een andere deskundige moet verklaren dat in het algemeen dementie op deze leeftijd onwaarschijnlijk lijkt, maar het in dit geval nog niet zo onwaarschijnlijk is.

Er komt een moment waarop men met min of meer riskante algemene regels genoeg moet nemen. In het strafrecht is die beslissing aan de rechter: zijn 'innerlijke overtuiging' is beslissend. Dat is een mooie manier om te zeggen dat zijn beslissing bepalend is, hoe naïef zijn geloof in algemene regels over menselijk gedrag ook kan zijn. De bewijsmiddelen van de Officier van Justitie blijven derhalve slechts overeind zolang de rechter het geloof van de Officier deelt in de achterliggende algemene regels. Zonder dit gedeelde geloof in de algemene

regelmatigheden van menselijk gedrag zou beslissen in strafzaken onmogelijk worden. Bij het opsporen van bewijsmiddelen hanteert ook de politie dergelijke algemene regels, die vaak juist, maar soms onjuist zijn. Toen de politie bij Franklin en Ineke Rabout arriveerde, kreeg deze te horen dat Franklin Ineke met een schaar in de rug gestoken had. En inderdaad, zij had een scheur in haar blouse en een wond vlak onder haar schouderblad. Franklin beweerde echter dat Ineke met een schaar in haar hand de badkamer uit kwam en hem stak. En ook dat zou kunnen kloppen want hij had een wond aan zijn arm. Maar te zamen vormen deze gegevens toch een probleem: wie had die schaar nu, Franklin of Ineke? De politie lost dat probleem op door (onnadenkend?) de algemene regel te hanteren dat mannen vaker geweld plegen dan vrouwen, wellicht aangevuld met de algemene regel dat wie al eens eerder veroordeeld is voor een steekpartij, zich daar waarschijnlijk weer schuldig aan zal maken. Dat de politie zoiets gedacht moet hebben blijkt eruit dat zij de hevig tegenstribbelende Franklin in de boeien slaat en schaar en blouse in beslag neemt. Ineke laten zij ongemoeid. Franklin wordt vervolgens poging tot doodslag ten laste gelegd.

De werkelijkheid van de detective

Men zou kunnen denken dat detectiveschrijvers op Officieren van Justitie voor hebben, dat zij zich niet hoeven te bekommeren om de verankering van hun verhalen in de werkelijkheid met behulp van bewijsmiddelen. Dat is een misvatting: ook een detectiveverhaal behoeft verankering in de werkelijkheid. Zeker, de detectiveschrijver kan zijn eigen werkelijkheid creëren. Bovendien mag en moet die werkelijkheid niet de banale werkelijkheid van gewone mensen zijn. Hij mag exotisch en zelfs 'onwerkelijk' zijn, zoals wij uit science-fiction-verhalen en kinderboeken weten. Ik lees mijn kinderen boeken voor waarin de meest rare werkelijkheden worden gecreëerd, zonder dat mijn kinderen daartegen protesteren. Varkens kunnen praten, olifanten vliegen en muizen dragen rokjes.

In de detective luistert het creëren van de werkelijkheid wat nauwer, maar de schrijver heeft toch een aanzienlijke vrijheid. Philip Marlowe en Mickey Spillane gaan er altijd alleen op af. Echte speurders weten dat dat veel te gevaarlijk is en vragen de politie om assistentie. Miss Marple mag zich van de politie vrijelijk met opsporingszaken bemoeien. Echte politieagenten stellen pottekijkers niet

op prijs en zeker geen oude dames. In detectiveverhalen komt het nogal eens voor dat men van de gelaatsuitdrukking van het slachtoffer zijn gemoedstoestand op het moment van overlijden afleest. Dat is echter onmogelijk: de spieren van een lijk verslappen, zodat een gelaatsuitdrukking niet bewaard blijft.

De detectiveschrijver komt weg met een irreële werkelijkheid als hij die in de eerste bladzijden van zijn boek met de lezer afspreekt. Van die afspraken mag hij daarna geen duimbreed meer afwijken. Doet hij dat toch, dan verliest de lezer het geloof in de realiteitswaarde van het verhaal, hoe reëel of irreëel de oorspronkelijk afgesproken werkelijkheid ook was.

Het verschil tussen het strafrecht en het detectiveverhaal is ook hier minder groot dan men op het eerste gezicht zou denken. Enerzijds moet ook de detectiveschrijver rekening houden met de redelijke algemene regels die zijn lezers hanteren. Anderzijds hoeft ook in het strafrecht de werkelijkheid die gereconstrueerd wordt niet in ieder opzicht als reëel herkenbaar te zijn. Misdrijven spelen zich vaak af in milieus en onder omstandigheden die voor gewone burgers, rechters en Officieren van Justitie inclusief, nogal exotisch zijn. Neem het verhaal van de drugsmokkelaar die op Schiphol gepakt wordt en die beweert nergens van te weten: hij nam bij wijze van vriendendienst een koffer voor een ander mee. Als dat waar is, dan maakt dat nogal verschil: voor onopzettelijke smokkel van verdovende middelen krijgt men doorgaans slechts enkele maanden gevangenisstraf, voor opzettelijke smokkel enkele jaren. In een recente zaak vertelde de drugsmokkelaar-ik zal hem Werther Horn noemen-dat hij op verzoek van een kennis in Bangkok een koffer met delicatessen meenam voor een Chinese relatie van zijn kennis in Amsterdam. Dat er verdovende middelen in die koffer zaten, wist hij niet want hij had hem niet opengemaakt. Dat klinkt als een smoes. Horn realiseert zich dat en vertelt in een brief aan de Officier van Justitie dan ook uitvoerig, dat het in het Verre Oosten heel normaal is dat men anderen dergelijke diensten verleent. Weet de rechter veel. Hij is in die kringen niet bekend.

Hij kent slechts de Nederlandse werkelijkheid en die houdt in dat er bij iemand die een dergelijk verzoek krijgt, onmiddellijk een rood lampje gaat branden. Als wij Horn mogen geloven, is dat niet de oosterse werkelijkheid. Of de oosterse werkelijkheid van Horn zou kunnen kloppen, heeft de rechtbank niet gecontroleerd, bijvoorbeeld door onverdachte kenners van die werkelijkheid te horen.

Toeval

De werkelijkheid die zowel lezers van detectiveverhalen als strafrechters als geloofwaardig accepteren, laat niet al te veel toevalligheden toe. Een bekende bankovervaller kan niet toevallig in de buurt van een bank zijn vlak voordat die wordt overvallen. Is dat niettemin het geval, dan laadt hij al snel verdenking op zich. De algemene regel luidt blijkbaar dat bekende bankovervallers zich zelden toevallig in de buurt van bankovervallen bevinden. Doet een van hen dat toch en is er enig steunbewijs-hij gaf de volgende dagen veel geld uit-dan is een veroordeling een fluitje van een cent.

Detectiveschrijvers kunnen zich nog minder toevalligheden permitteren. De held van het verhaal kan de schurk niet zomaar op straat tegen het lijf lopen terwijl hij zijn hond uitlaat. De schrijver zal duidelijk moeten maken dat ten minste een van de twee, maar liefst beiden, een goede reden had om op de desbetreffende plaats aanwezig te zijn. En die reden moet dan ook nog iets met de rest van het verhaal te maken hebben.

In een detective mogen de gegevens die in de loop van het boek aan de lezer worden gegeven tijdelijk wél toevallig lijken, maar aan het slot moet alles op zijn plaats vallen en aldus verklaard worden. Gevolg is dat in een detective aan het slot absolute zekerheid bestaat over de identiteit van de dader, over zijn motief en de manier waarop het misdrijf gepleegd werd. Bij voorkeur bekend de schurk onder druk van de feiten die de held van het verhaal aandraagt. Geen greintje onzekerheid mag er overblijven. Als een lezer zich aan het slot afvraagt waarom bepaalde gebeurtenissen hebben plaatsgevonden, heeft de schrijver zijn werk niet goed gedaan.

Onzekerheid

In detectives gelden de bekentenissen als absoluut bewijs. In het Nederlandse strafrecht is een bekentenis van verdachte echter niet voldoende voor een veroordeling. Het komt namelijk voor dat mensen een misdrijf bekennen die zij niet begaan hebben. In de jaren dertig werd in de Verenigde Staten het kind van de bekende vliegenier Charles Lindbergh ontvoerd. Meer dan 200 mensen meldden zich bij de politie om spontaan de ontvoering te bekennen. In het strafrecht

is een marge van onzekerheid dus onvermijdelijk. Dat hoeft geen bezwaar te zijn want van de Nederlandse rechter wordt gevraagd dat hij tot de overtuiging komt dat de verdachte het gedaan heeft, niet dat hij er absoluut zeker van is. Al het beschikbare bewijsmateriaal moet in de richting van schuld wijzen en bewijsmateriaal dat in tegengestelde richting wijst moet kunnen worden 'weg-verklaard'.

Bewijsmateriaal dat verschillende kanten uitwijst, is de basis van veel detectives. Spoedig in het boek wijst al het bewijsmateriaal in de richting van één persoon. Maar die heeft het natuurlijk niet gedaan, aan het slot blijkt een ander de boef te zijn. Niet zomaar een ander, maar juist de persoon, die lange tijd de meest onschuldige leek. Deze truc is wat afgezaagd: de meeste lezers kennen hem. Daardoor werkt hij niet meer. In *Presumed Innocent* lukt het Scott Turow om er een verrassende nieuwe wending aan te geven. Ik kan dat niet verder uitleggen zonder het plot te verraden. Ook Erle Stanley Gardner draait in zijn Perry Mason-boeken de truc om. Van meet af aan weet de lezer dat verdachte het niet gedaan heeft. Anders zou Perry Mason hem ook niet verdedigen. De vraag is dan wie het wél gedaan heeft en vooral hoe dat boven water zal komen. Nog een andere variant maakt gebruik van de kennis van ervaren detectivelezers: de persoon die aanvankelijk de schuldige lijkt, lijkt later, volgens beproefd recept, weer onschuldig om vervolgens toch weer de schuldige te blijken.

Noch de Officier van Justitie, noch de detectiveschrijver hoeven aan het slot van hun verhalen alles te verklaren. Zij kunnen handig gebruik maken van een fenomeen dat met behulp van het volgende verhaaltje gedemonstreerd kan worden.

Ik bracht mijn dochter naar het verjaardagspartijtje van Jantje. Er hingen slingers. Ik bleef nog even zitten. Jantje mocht de kaarsjes uitblazen, waarna alle kinderen voor hem zongen.

Wie heeft bij dit verhaal niet zelf een taart aangevuld? Nergens staat dat er een taart was, maar iedereen neemt dat aan. Mensen hebben het wonderbaarlijk vermogen om verhalen zelf aan te vullen. Zij maken zogenaamde automatische inferenties, afleidingen over delen van het verhaal die niet verteld worden, die

het verhaal kloppend maken.

Hoe gemakkelijk mensen dat doen bleek in een onderzoek van de Amerikaanse psychologen Pennington en Hastie. Zij toonden proefpersonen een videoband van het proces tegen Frank Johnson. De videoband duurde drie uur. Johnson werd ervan beschuldigd een zekere Alan Caldwell te hebben gedood. Een politieagent kwam op het kritieke moment langs en zag nog net dat het slachtoffer, Caldwell, Johnson sloeg. Daarna stak Johnson Caldwell neer met een mes. De proefpersonen dienden een oordeel te vellen over de schuld van Johnson. Hun oordeel kon variëren van moord met voorbedachte rade tot vrijspraak wegens noodweer (zelfverdediging).

Beide mogelijkheden en de tussenliggende mogelijkheden van doodslag en moord met voorwaardelijke opzet werden door een deel van de proefpersonen gekozen. Dat is verrassend, want iedere proefpersoon beschikte over precies dezelfde informatie. Pennington en Hastie lieten hun proefpersonen vertellen wat er volgens hen gebeurd was. Bij analyse van deze verhalen bleek dat slechts 55% van de elementen erin aan de videoband van het proces ontleend was. De resterende gegevens, 45%, betrof gegevens die de proefpersonen zelf met behulp van automatische inferenties bedacht hadden. De proefpersonen beschikten derhalve helemaal niet allemaal over dezelfde gegevens, ieder had er op zijn eigen manier bijna de helft bij verzonnen.

Van die eigenaardigheid kan ook de detectiveschrijver gebruik maken: aan het slot hoeft hij niet alles tot in de puntjes uit te leggen. Een deel van het verhaal kan hij aan automatische inferenties van de lezer overlaten. Maar daarbij moet hij wel oppassen. Niet alle lezers maken, zoals wij gezien hebben, dezelfde inferenties en sommige dingen moeten dus altijd uitgelegd worden.

Een geoefende detectiveschrijver maakt trouwens nog op andere wijze handige wijze gebruik van deze neiging van mensen. Hij speculeert erop dat de lezer voor de hand liggende, maar verkeerde inferenties maakt. Aan het slot kan hij de lezer duidelijk maken dat die voor zijn eigen rekening blijven.

De oplossing

In de zaak tegen Franklin Rabout bleek later dat verdachte het niet gedaan kon hebben. Dat bleek uit het rapport van het Gerechtelijk Laboratorium over het

bloedonderzoek. Dat rapport liet nogal een tijd op zich ~~hieten~~ wachten. Franklin had toen al drie maanden in voorarrest gezeten. Het bloed op de schaar was volgens het laboratorium niet van Ineke, maar... van Franklin. Bovendien was in het laboratorium de blouse van Ineke aan een nader onderzoek onderworpen. Daarbij was gebleken dat steken met een schaar geheel andere scheuren veroorzaken dan er in de blouse zaten.

Zoiets mag in een detectiveverhaal best ook gebeuren, maar dan wel tijdig: alle nodige gegevens voor de oplossing moeten bekend zijn, ruim voor de oplossing van het verhaal door de held. Tijdens de ontknoping mogen geen nieuwe gegevens meer worden ingevoerd. De ontknoping houdt in, dat gegevens die de lezer al lang bekend waren op een nieuwe en verrassende wijze worden gerangschikt tot een nieuw verhaal, waarin alles zijn juiste plaats heeft. Het verhaal is voor de lezer nieuw omdat hij in een eerder stadium de verkeerde automatische inferenties gemaakt heeft.

In de slechte detectiveroman heeft de auteur twintig bladzijden en een hele reeks nog onbekende gegevens nodig om het plot aan de lezer uit te leggen. Veel uitleg moeten geven, is een kunstfout in een detective: de auteur heeft het plot te ingewikkeld gemaakt en de lezer daardoor geen eerlijke kans gegeven. Een heel simpel plot en toch niet voorzien door de lezer, dat is het waarmerk van een goede detective.

Happy end

Detectives eindigen als de dader gepakt is en de lezer precies weet waarom dat gebeurt. Dat is een happy end. In het strafrecht ontbreekt een happy end gewoonlijk. Een unhappy end is meer gebruikelijk: in een grimmig proces wordt de schuld van verdachte vastgesteld en vonnis gewezen. Zelden zal iemand daaraan plezier ontlenen. Er is een soort detectives, de Perry Mason-verhalen bijvoorbeeld, waarin ook de strafrechtelijke vervolging een rol speelt. Daarin vervult de Officier van Justitie de rol van naïeve lezer van detectiveverhalen: hij is door de misleidende details en daarop gebaseerde automatische, maar foute inferenties op het verkeerde been gezet. Perry Mason, de held van het verhaal, triomfeert en de Officier kijkt sip.

In het strafrecht verlopen de zaken minder boeiend. Om een happy end te ver-

krijgen moet Franklin lang doorvechten. En dan loopt het toch nog niet goed af: Franklin wordt niettemin veroordeeld, niet wegens poging tot doodslag, maar omdat hij Ineke... in haar schouder zou hebben gebeten! Dat is een verrassende beslissing, want nergens in de verhoren spreekt Ineke over bijten door Franklin. Toch krijgt Franklin vier maanden gevangenisstraf. Daarvan heeft hij er op het moment van het vonnis al drie in voorarrest op zitten. Hij gaat in hoger beroep en dan verklaart het Gerechtshof het Openbaar Ministerie niet-ontvankelijk vanwege een kleine technische onvolkomenheid. Het lijkt erop dat het Hof het al te gênant vond voor de Rechtbank om Franklin gewoon vrij te spreken. Voor de wond op Inekes rug is nooit een deugdelijke verklaring gegeven en Franklin liep zijn happy end mis. Of toch niet, want tijdens de strafprocedure voor de rechtbank woonden Franklin en Ineke alweer samen. Of dat een happy end mag heten, kan alleen de tijd leren.